

Віталій Докаш

ДОКАШ Віталій Іванович — доцент кафедри релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Сфера наукових інтересів — релігієзнавство: міфологічна та історична есхатологія.

ЗАГАЛЬНОХРИСТІЯНСЬКІ АСПЕКТИ ЕСХАТОЛОГІЇ: НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Есхатологія (від грецьк. *eschatos* — останній, *logos* — вчення) — релігійне вчення про кінцеву долю людства і світу. Есхатологічні ідеї властиві більшості як етнічних, так і світових релігій. Складовими есхатології є уявлення про Царство Боже (як небесне, так і земне — В.Д.) про антихриста, воскресіння мертвих, страшний суд (Армагедон — В.Д.), рай та пекло. У сучасних умовах есхатологія є однією з провідних тем конфесійної футурології і включає прогнозування кінцевості цивілізаційного розвитку, демографію, соціальні та екологічні катаклізми тощо [11, с.110].

Витоки есхатології сягають далекого минулого людської історії і пов'язані з основними етапами становлення релігійно-міфологічної свідомості. Початки поглядів про завершення земного шляху людства і можливості його повернення до нового життя (через воскресіння — В.Д.) за допомогою чуда, про прийдешню загибель і відновлення світу, слід, на думку представника критичного релігієзнавства П.Г. Гопченка, шукати не тільки в трагічних колізіях боротьби з природними стихіями, але й у проблемності пізнання світу, а вже потім і в соціальних протиріччях.

У розвитку есхатологічних поглядів П. Гопченко виокремлює 2 етапи: протоесхатологія та всесвітня есхатологія.

Протоесхатологія (або стадія формування есхатологічних ідей) — сукупність ідей, які складають початкові ланки світогляду, на ґрунті якого сформувалися пізніше вчення про кінець світу та майбутні блаженства праведників. На цьому рівні есхатології, за зауваженнями П. Гопченка, мова може йти лише про розмиті, ще не сформовані в певну систему релігійні та міфологічні уявлення кінечної долі людства і його всесвіту. У першу чергу, це уявлення про загробне існування, локальні катастрофи, які сприймаються як вселенські (потопи, пожари, землетруси) [5, с.10].

Зауважимо, що саме ці ідеї стали вихідними у формуванні подальшого змісту сучасної есхатології. Своєрідним «відправним» пунктом протоесхатології є перехід від уявлень про загробне життя як продовження земного шляху людини до ідеї про якісно новий характер «потойбічного буття». Ця ідея започатковується в розвинутих формах анімізму, які виникають на пізніх стадіях еволюції первісного суспільства, коли превалюють уявлення, що смерть знаменує появу якісно іншого життя для душі, котра покинула тлінну плоть. Ці погляди, на думку ряду вчених, сприяли виникненню релігійного культу (церемоній та обрядів — В.Д.) та ідей про підземний світ духів, безсмертя душі і можливості спілкування з душами померлих.

На пізній стадії розвитку протоесхатології уже наявні елементи вчення про кінчну долю окремої людини (т.зв. індивідуальна чи персональна есхатологія — В.Д.). Однак у цей час ще рано говорити про формування вчення кінченності світу (всезагальної чи всесвітньої есхатології — В.Д.) [5, с.11].

Можна погодитися з думкою ряду науковців, що протоесхатологічні віщування вичерпали себе з виникненням монотеїстичних (однобожних — В.Д.) релігій у класовому суспільстві, коли боротьба «всіх проти всіх» досягла найбільшого рівня і перетворилась у глобальну проблему. Есхатологія ж виникла на ґрунті релігійного дуалізму (лат. *Dualis* — подвійний — вчення про наявність і рівноцінність двох першоначал світу — духа і матерії) [11, с.12]. Як показує аналіз, у розвинутих космологічних міфах народних релігій уже присутні зачатки дуалістичних

уявленнь про наявність у світі двох начал — «світлого» і «темного», «доброго» і «злого», боротьба між якими приводить до радикальних змін у долях людства і всесвіту.

Дуалістичні вчення як характерну рису всесвітньої есхатології ми знаходимо в давньоіранській релігії, зороастризмі, культі Мітри, вченні кумранських громад, іудаїзмі. Однак найбільший свій розвиток есхатологія отримала в іудаїзмі та в християнстві, у першу чергу у вченні про посмертне воздання [5, с.12-21].

Проблема есхатології достатньо широка, ми не будемо розглядати її в цілому, а лише зупинимося на аналізі її загально християнських аспектів.

Слід зауважити, що навіть у рамках християнства есхатології як такої не існує, можна лише говорити про певні загальні положення. У цілому ж вона специфічно конфесійна. Відмітимо також, що ця достатньо актуальна проблема довгий час розглядалася лише з критичних позицій представниками критичного релігієзнавства та з конфесійних позицій — богословами. Окремі положення есхатології в їх християнсько-конфесійній інтерпретації проаналізовані у 18 дослідженнях автора. Елементи есхатології наявні в Старому Заповіті. Пророкування про майбутній кінець світу ми знаходимо також в Новому Заповіті (Мт.24; Мк.13; Лк.21). Тлумачення ж подій, які відбудуться в «останні дні» існування цивілізації, викладено в кн. «Об'явлення» [4].

Аналіз есхатологічних ідей проводився в ряді досліджень [1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12]. З об'єктивних позицій ця проблема почала досліджуватися тільки в умовах широкої демократизації суспільства, коли виникла необхідність більш глибоко ознайомитися з релігійним феноменом в окремих конфесійних напрямках.

Якщо вести мову про етимологію поняття «есхатологія» в його загально-християнському значенні, то, як вважає ряд науковців, воно початково є західним терміном, який належить до іудейських і християнських вірувань про кінець історичного розвитку (чи світу в його сучасному стані), воскресіння мертвих, страшний суд і пов'язані з цим явища.

Термін був поширений істориками релігії на схожі сюжети і теорії, які трапляються в релігійних системах народів, що не мають писемності, давніх культур Середземномор'я і Близького Сходу, а також цивілізацій Сходу [3, с.164]. Однак своє змістовне наповнення термін «есхатологія» знаходить лише у Новому Заповіті, як про це ми вже зауважували раніше. Там історія розглядається в рамках таких есхатологічних картин: божественне майбутнє уже почалося разом з приходом Христа, кінець історії близький, тому останні часи будуть наповнені небезпекою і спасінням, вірою і безвір'ям, Христом і Антихристом; вони (останні часи) завершаться разом з постанням мертвих з могил, судом над світом і його спасінням через втілення в нову плоть.

Християнство з його біблійним спадком справило великий вплив на різні релігії, перевороти у свідомості і цивілізації завдяки своїй орієнтації в рамках есхатологічного вчення на реалізацію мрій і надій у майбутньому. Біблійні есхатологічні архетипи можна знайти не тільки в релігіях, але й в програмах багатьох революційних рухів, як у минулому, так і сьогодні.

У загальній історії релігій поняття «есхатологія» передбачає значення «за межею», яке описує долю людини до і після її смерті (безсмертя душі, повторне народження, воскресіння, переселення душі).

Ці есхатологічні значення перебувають у близьких відносинах з досвідом людей, отриманим ними в навколишньому матеріальному світі, є поворотними точками в їх житті і розумінні смерті. Вони інколи суперечать існуючому досвіду як у природі, так, і в суспільстві, всередині цього «здеформованого», за зауваженнями богословів, світу.

Есхатологічні мотиви особливо значиму роль відіграють у періоди кризових ситуацій, незалежно від того, чи служать вони втіхою тим, хто плакає надію на краще життя, чи є факторами, що штовхають на революційну перебудову світу.

Вчені інколи припускають різницю між індивідуальною (особистою) і колективною (соціальною) есхатологією. Це не зовсім коректно, тому що есхатологічні очікування як одного, так і іншого виду виявляються настільки сильно, наскільки є сильним інтерес до них віруючого, його включеність у життєвий процес і страждання від знедоленості. Ці очікування можуть

поглинати самотні душі, і з такою ж легкістю вони можуть поглинати етноси чи групи, людство чи космос [3, с.164-165].

Мотивами виникнення есхатології можна вважати необхідність певним чином означити майбутнє як форму реалізації мрій, пророкувань, віщувань на міфологічному чи релігійному ґрунті. У зв'язку з цим немає сенсу говорити про есхатологію взагалі, вона етнорелігійна, полікультурна, полі-конфесійна, а тому вимагає чіткої класифікаційної визначеності.

Зауважимо, що оскільки біблійна есхатологія, наприклад, заснована на значеннях, які інтерпретуються як історичні події, що відбуваються достатньо рідко (наприклад, вихід євреїв із Єгипту в 13 ст. до н.е.), науковці зіштовхуються з певними проблемами, коли роблять спробу перенести біблійну концепцію есхатології в есхатологічні рамки інших релігій.

Слід зазначити, що в інших релігіях (особливо в релігійних вченнях Сходу, а також у віруваннях народів, котрі не мають писемності) переважають уявлення космічних масштабів, пов'язані з безперервною боротьбою між космосом і хаосом. Тому необхідно, як ми думаємо, чітко розмежовувати міфологічну та історичну есхатологію.

Міфологічна есхатологія робить основний акцент на повторному процесі зародження людства під час кінця світу. Тут момент кінця одночасно є повторенням моменту зародження цього світу. Ця концепція базується на тому, що з безпорядку свого часу зародився космос (порядок). Відповідно, в період початку світу з'явилися космогонія (створення порядку) і закони, які управляли світом (суворим порядком речей).

Час тут розглядається як руйнація, виродження і покарання. Тому спасіння з'являється замість процесу творіння чи як повернення до процесу створення світу. Всі історичні події, за цією концепцією, розглядаються як свідчення безперервної боротьби, в якій світовий порядок відображає наступ хаосу. Ця боротьба простежується в міфах у світі богів і створює історію у світі людей. Таким чином, історія постає як культовий драматичний сценарій, в якому священнослужителі та монархи відіграють визначені їм ритуальні ролі.

Релігійний символізм міфологічної есхатології може бути описаний в значеннях міфу про постійне повторення. Ця теорія включає не тільки поняття циклічності історичного розвитку, але й культове розуміння знищення страхів, породжених розвитком самої історії. Щоб наочно відтворити цей процес, церква вводить культову дію свят, де ніби відбувається оновлення втраченого історичного часу і пропозиція самої вічності. За допомогою ритуальних повторів усіх подій, які мали місце в час створення космосу, враження про плинність всього земного здається лише видимістю. За великим рахунком, все залишається на своїх місцях. У рамках міфу постійне повернення надії стає вродженою рисою пам'яті. Ця базова структура не обмежується проявом лише в основних релігіях світу; багато месіанських і революційних рухів також є її прикладами.

Згідно з цією теорією у ході історії, яка переважно розглядається як зло, спасительне майбутнє описується як повернення до первозданного стану. Оперуючи поняттями міфологічної есхатології, її представники визначають роль історії як показ неперервності космосу і повторення відроджень світу.

Історична ж есхатологія, навпаки, не заснована на міфологічних початкових подіях, вона керується історично зафіксованими фактами, час дії яких встановлено. Ці події розглядаються як основний досвід (минулі події, що мають значення і парадигму на сучасному етапі) і як події, що відіграють фундаментальну роль у розвитку історії.

Біблійна есхатологія, яку можна зарахувати до історичної, та есхатологія, яка мала відчутний вплив Біблії, побудована на запропонованій Біблією точці зору на історичний досвід. Вона спрямована на історичне майбутнє, пророковане у Священному Писанні. Згідно з цією точкою зору такого роду досвід ніколи не був доступним широким верствам віруючих, він завжди носив особистий характер. Цей досвід базується не на природних явищах, а на історичному виборі. Такі події і досвіди, відповідно до цієї концепції, не повторюються в культурних і культових формах, вони зберігаються шляхом запам'ятовування при переказі історичних подій і пов'язаних з ними традицій. Вони ні в якому разі не відмінюють історію, а скоріше всього визначають новий історичний процес (чи нову історичну епоху). Це події, в

яких досягається щось нове, яке володіє більш значимим майбутнім порівняно з початковою подією. Таким чином, надія ґрунтується на історичній пам'яті, але йде далі того, що просто зберігається в аналах історії.

Оскільки історія, з цієї точки зору, розглядається як процес, що не повторюється, історичне майбутнє має своє завершення. У цьому контексті історія розуміється не як арена, на якій зафіксовані жахи хаосу, а як поле, на якому співіснують загроза і спасіння. Отже, значення історії полягає не в її культовому запереченні (як це відбувається у випадку міфологічної есхатології) за допомогою підтвердження існування вічності, а в запланованих на майбутнє завданнях і процесі їх досягнення. Священне чи тайне не виявляється в постійному оновленні порядку речей, відповідному при-роді і космосу, через повторення ритуальних дій. Скоріше всього, свобода Бога, віра в нього й обіцяне майбутнє стають явними і пізнаними під час протікання можливих і невідтворених історичних подій. Якщо в цьому випадку майбутнє набагато краще початкових подій, то й надія в кінці шляху стає сильнішою, ніж на початку.

Історична есхатологія була створена в рамках релігійної віри Ізраїлю і юдаїзму, віри, що була заснована на історичному епізоді виходу євреїв з Єгипту, і яка в ході історичних перетворень все більше і більше ухилялася в напрямку очікуваного провіщення слави Божої на всіх землях. Приклади історичної есхатології знаходимо також у християнській вірі, яка ґрунтується на переказі про Ісуса і на положенні, що лежить в основі віри — Його воскресінні з мертвих. Тому надії християнської віри спрямовані на Царство Христове і Царство Боже, з приходом яких історія цього світу буде завершена, а всі Його завдання виконані. В обох випадках, одиничність походження історичної події послужила підґрунтям для визначення фінальної мети і для довгоочікуваного і бажаного майбутнього.

Історично випробуване нове, таким чином, відкриває дорогу надії в нове творіння, яке стане більше, ніж просто відтворення початкових умов виникнення світу [3, с.165-166].

Есхатологія виступає у різних формах, тому є сенс їх описати. Зауважимо, що наше дослідження буде проводитись у контексті історичної есхатології.

Доцільно зазначити, що у сфері історичної есхатології необхідно проводити межу між надіями, що живляться месіанством, вірою в тисячолітнє Царство Христове «(хіліазм)» і вірою в настання Апокаліпсису.

Месіанські події, про які буде йти мова у нашому дослідженні, спрямовані до царя останніх часів, який очолить вибраних Богом людей і поведе їх, пригнічених і знедолених сьогодні, у краще історичне майбутнє.

У різних формах месіанства видіння, в яких фігурували ідеї помсти і рівного суду для всіх, що виступав на боці знедолених, були спрямовані проти політичних і релігійних керівників. У цьому випадку завжди починали діяти деякі внутрішні, а інколи навіть і місцеві вірування у здійснення певних, пов'язаних з історією передбачень, які сповіщають про близький прихід кінця світу. Тому слід, як ми вважаємо, відрізнити віру в настання Апокаліпсису від переконань месіанства. Ті, хто вірить в Апокаліпсис, дотримуються точки зору, що Бог втрутиться в розвиток історичних подій і виступить на боці тих, хто повірив у нього.

Послідовники цього напрямку також переконані в тому, що це втручання буде супроводжуватися раптовими, які носять катастрофічний характер, явищами (так званими ознаками часу кінця — В.Д.). Згідно з цією точкою зору, світ не перенесе Божого суду. Тому на противагу тому, що послідовники таких поглядів вважають цей світ зіпсованим, вони проповідують надію на створення нового, заснованого на Божій справедливості світу. Незважаючи на те, що це вчення досить поширене, воно підтримується переважно протестантами та рядом нереолігій (наприклад, Велике Біле Братство). У рамках цієї есхатологічної ідеї існує вчення про так зване «Тисячолітнє Царство», спрямоване на очікування другого приходу Христа [3, с.166; 9, с.72].

Враховуючи, що проблема месіанства, є достатньо актуальною для нашого дослідження, дещо її деталізуємо.

Звертаємо увагу на те, що поняття «месія» походить від давньоєврейського «машіах» (помазаний, обраний для виконання особливої ролі) і застосовується відносно ряду людей, яких

називали «спасителями», «харизматичними лідерами» [11, с.191]. Незважаючи на те, що месіанські рухи мають широке розповсюдження, зазначимо, що вони особливо характерні для іудейської та християнської релігійної традиції. Таким чином, не тільки поняття «месія», але й інші, пов'язані з явищами месіанського типу, походять з біблійної релігійної традиції і з історії іудейської та християнської віри, тобто пророчих, хіліазматичних і адвентистських рухів, причому два останніх належать до тих, які пропагують тисячолітнє Царювання Христа і його святих (144 тис.) перед кінцем світу [8, с.187-190].

Більше того, наукові дослідження месіанських вірувань і рухів, що з'явилися в західних богословських і академічних традиціях, були спрямовані переважно на явища, які відбулися чи то в християнській історії, чи в культурах, підпорядкованих колонізаторському впливу заходу. Це західне утворення месіанських понять і теорій практично обов'язково надає їм іудейсько-християнського забарвлення.

Саме тому багато сучасних антропологій зробили спробу розробити більш нейтральну термінологію, ввівши у використання такі поняття: «натівістські рухи», «рух за оновлення», «релігійний рух звільнення та спасіння», «рух оновлення», «рух відродження», «критичні культи», однак більша їх частина підкреслює епізодичність та непередбачуваність аспектів позначуваного явища і не розкриває його основних рис.

Дещо іншою формою есхатології є апокаліптика. Зазначимо, що поняття «апокаліптика» обмежується есхатологічними поглядами і рухами в західному суспільстві, які сфокусовані на видіннях Івана Богослова, викладених у кн. «Об'явлення» Священного Писання. У цій книзі, яку ще називають «Апокаліпсис», описується раптове, ефективне і катастрофічне втручання Бога в історію людства, Божого суду над усіма людьми, спасіння праведних обраних і подальше правління цих обраних над оновленими Небом і Землею (Об.21:1-8); [2, с.395-398; 4, с.779; 9, с.301-305]. Слід зауважити, що єдиної точки зору щодо того, звідки будуть управляти ці обрані, немає. Вони коливаються у двох площинах: Небесне і Земне Царство. Ми деталізуємо це положення на прикладах досліджень науковців та протестантських джерел. Так, представник критичного релігієзнавства П. Гопченко, посилаючись на книгу «Апокаліпсис» (Об. 5:10), робить узагальнення, що 1000-літнє Царство Ісуса Христа буде встановлено на Землі [5, с.46]. Вважаємо, що такий висновок не відповідає дійсності, якщо мова йде про протестантський хіліазм.

Аналіз адвентистських джерел показує, наприклад, що, за їх ученням (Фес. 4: 16-17; 1 Кор. 15: 51-54; Ів.14: 1-3; Об.20: 4; Євр.11: 16), обрані (144 тис. — В.Д.) будуть царювати на небі [1, с.189; 8, с.190; 12, с.30-31].

Баптисти ж вважають, що вчення про тисячолітнє Царство (хіліазм) ніколи не було загальноприйнятим у Церкві. Вони, звертаючись до Об.20, пропонують дві існуючі концепції про нього: 1) правління Христа протягом 1 тис.років на Землі [2, с.384-385]; 2) правління Христа в Небесному Царстві [2, с.388].

П'ятдесятники, у свою чергу, розмежовують тисячолітнє правління Христа з обраними на два періоди: 1) на початку тисячі років — на Землі (див.: Об.20: 1-10); 2) опісля, «від віку до віку», на небесах (Об.11:15; 25:5) [6, с.112-113].

Свідки Єгови, як і адвентисти, переконані, що Ісус Христос створить тисячолітнє Небесне Царство зі своїми обраними (Об. 4:4), щоб підготувати землю та людей для вічності. На їх думку, воно вже започатковане в 1914 р. [7, с.29; 9, с.288-289; 10, с.14-17].

Якщо звернутись до історії виникнення вчення хіліазму (грец. «тисяча»), то можна побачити, що віра в тисячолітнє правління Ісуса Христа була поширеною в ранньому християнстві. Тут воно пов'язується з Другим пришествям Христа. Розвиток хіліазматичної думки можна спостерігати в подальшому в єретичному вченні монтаністів (др. пол. II ст. н.е.), історико-філософському вченні Іохіма Флорського (XII ст.), поглядах квакерів (XVII ст.), ученнях апокаліптичного характеру адвентистів та єговістів (XIX-XX ст.).

Взагалі ж, з певною мірою відносності, розвиток хіліазму можна поділити на три етапи: ранній, період середньовіччя та Реформації, прогресивний.

Підкреслимо одну характерну рису хіліазму. Послідовники цього вчення вірили, що коли Спаситель, прихід якого невідворотний, покарає своїх ворогів, праведні будуть жити в земному раю, наповненому матеріальними, а не духовними благами [3, с.167-173].

Широкий розвиток вчення хіліазму отримало в середньовічний період та в епоху Реформації. Тут воно найчастіше виступало у формі революційного вчення бунтівників та радикалів. Наприклад, екстремальне крило Гусистського руху в Богемії, відоме під назвою таборитів, робило спробу встановити правління Граду Божого за допомогою зброї. Ліве крило протестантських анабаптистів, а також Богемські і Моравські брати також проповідували хіліазм.

Селянська війна в Німеччині (1524-1529) під проводом радикально налаштованого реформатора Томаса Мюнцера, а також анабаптистський «Град Божий», створений у німецькому місті Мюнстері (1534-1535) фанатиком Йоганном Лейденським, є прикладами реалізації ідей хіліазматично-апокаліптичних течій чи суспільних рухів месіанського толку.

В Англії у XII ст. інDEPENDENTI мріяли про прихід Царства Божого, а громади типу «п'ятого царства» вірили в те, що для підготовки умов, за яких на царствування прийде Христос та його святі, необхідні революції. Як бачимо, тут есхато-хіліастичні ідеї переплітаються із соціальними рухами [5, с.44-52].

Зауважимо також, що існує ще багато апокаліптичних творів, які не ввійшли в канонічний звід і які належать авторам як юдейського, так і християнського віросповідання. До таких творів належать три книги Єноха і друга книга Єздри, Знесення Ісайї та Апокаліпсис від Петра. Слід відмітити, що всі апокаліптичні праці, написані в час початкового розквіту хіліазму, включаючи Об'явлення, запозичують певною мірою стиль і форму книги пророка Даниїла. Важливо також зазначити, що основні положення цієї книги є спадком юдейських пророків, що у свою чергу є запозиченням іранської релігійної думки, яка включала в себе зороастрійські теорії щодо Страшного Суду, битви добра зі злом, в якій візьмуть участь ангели і люди, а також буде покарання вогнем неправедних [3, с.166-167].

Хіліазм як історична філософська система, таким чином, є складовою есхатології, що покладається на ряд положень християнського богослов'я, а також являє собою релігійний рух ряду протестантських деномінацій, передусім адвентистів та Свідків Єгови.

Хіліазм має давню історію. Назва течії (руху) походить від сюжетів, включених в гл. 20 Об'явлення Івана Богослова, де він описує видіння, в яких Сатана був закутий та закинутий в безодню; воскресіння мертвих та їх царювання з Христом 1 тис. років. Цей період, який ще має назву «тисячоліття», позначається як час, за який прагнення людей до миру, свободи від зла і праведного правління на землі врешті-решт будуть задоволені владою Божою [11, с.364].

Як течія есхатології хіліазм пов'язаний із земним існуванням суспільства. Не заглиблюючись у деталізацію того, як буде жити в майбутньому як земному, так і загробному житті кожна людина, хіліазм робить спробу окреслити останні дні цього світу в ретроспективі двох можливостей: реалізувати вікову мрію про життя в земному раю чи загинути у вогняному катаклізмі, який відбудеться з вини людей як Суд Божий [9, с. 292-300].

Хіліазм, таким чином, є космологією (наукою про порядок) в есхатології, де хронологія стосується майбутніх подій, які подібні до історичних фактів минулого.

Антропологи, історики та соціологи, дослідивши складові хіліазму, дійшли висновку, що велика кількість схожих до християнської релігії деталей є і в інших релігіях.

Дослідження також свідчать, що ряд наукових трактатів, написаних у руслі хіліазму представниками іудео-християнської релігії у др. пол. розвитку греко-римської цивілізації (в елліністичний період), у т.ч. книги Даниїла і Об'явлення, підготували ґрунт для створення в подальшому вчення хіліазму. З постійного повторення мотивів, головних героїв, символів і хронології подій у цих книгах виникли вчення деяких пророків, що віщували настання кінця світу. Щоразу ці вчення черпали нову силу, спираючись на зв'язок з подіями, що відбувалися в сучасності.

Перш ніж деталізувати основні положення есхатології та хіліазму як її складової, зробимо одне зауваження. У поняття есхатології нерідко вкладають негативний зміст, пов'язуючи її з

кінцем світу. Справжня есхатологія ж, як ми думаємо, не є запереченням цього світу, вона також не є релігійним рухом, що розвивається. Скоріше всього її можна розглядати як передбачення свободи в райському середовищі й очікування спасіння в оточенні пустоти і ворожості.

У XVII-XVIII ст. хіліазматичні течії були поширеними в Німеччині в пієтизмі. Хіліазм зіграв визначну роль при формуванні доктрин багатьох релігійних рухів у XIX ст. в США, Великобританії (напр., ірвінгіти, мормони, адвентисти, Свідки Єгови, Христородецькі). Їх ідеї — месіанські очікування соціальних змін.

Варто зауважити, що протестанти ряд положень Об'явлення переносили на реальність (порівняння Риму з великою блудницею, а папи римського зі звіром). Для хіліастичних ідей проповідників Апокаліпсису в рамках середньовічного християнства та руху Реформації XVI ст. єдиною надією залишається Господь, а Страшний Суд стає реальністю — як невідворотна загроза знищення.

Істотні зміни в розвитку хіліазму виникли під впливом наукових досліджень XVII-XIX ст., що дало життя третьому типу хіліазму в рамках християнської традиції — прогресивного, у двох його історичних різновидах: ранньому та пізньому [3, с. 174].

Основоположником раннього хіліазму можна вважати англійського богослова XVII століття Джозефа Міда. Не беручи до уваги символічні тлумачення об'явлення, Д. Мід зробив висновок, що в текстах зафіксоване буквально обіцяння Царства Божого і що робота по спокутуванню вини буде завершена історично в рамках існування цього світу. Відкидаючи основні положення апокаліптичних учень, Мід та його послідовники вірили, що спасіння можливе за рахунок чудесного звільнення. При цьому вони стояли на позиціях того, що розвиток історії — це постійний рух уперед і що час приходу Царства Божого все ближче і ближче, але воно настане не безкровно, а в боротьбі із силами зла.

У XVIII ст. вчення прогресивного хіліазму стало переважним у більшості протестантських церков. В Америці інтерес до хіліазму був досить поширеним серед пуритан і отримав своє теоретичне обґрунтування в роботі Джонатана Едвардса (1703-1798) «На захист великого християнського вчення про першородний гріх». Едвардс бачив завдання хіліазму у побудові Нового світу і пророкував створення Царства Христового приблизно в кінці XX ст. Скоріше всього, це стало прикладом для єговістів, які неодноразово призначали прихід Христа з подальшою розбудовою теократичного Царства [7, с.18-19].

Пізній хіліазм XIX ст., який отримав популярність у США серед протестантів, живив переважно націоналістичні рухи. Америка вважалася тією країною, де Бог буде являти чудеса, які передують встановленню «тисячолітнього правління». Течія під назвою «Суспільне Євангеліє», що виникла в кінці XIX ст., присвятила себе встановленню Царства Божого тут і вже. Тим самим вона продемонструвала великий вплив на суспільні ідеї хіліазму, адже послідовники оптимістичного хіліазму були абсолютно впевнені в перемозі свого курсу. Вони були переконані в близькому приході Царства Божого, як про це говорив Д. Едвардс, хоча й не відкидали думки про те, що для цього спочатку слід перемогти зло.

Хоча носії ідей оптимістичного хіліазму й не були носіями апокаліптичних поглядів, подальший розвиток історії вони розглядали, очікуючи різноманітні катаклізми.

Згідно з ученням прогресивних хіліастів Друге пришестя Христа відбудеться в кінці тисячоліття. Саме тому їх погляди називали постхіліастичними [3, с.175].

Якщо мова йде про сучасний стан есхатології та хіліазму, зауважимо, що багато течій, чия діяльність спрямована на соціальне реформування та ряд інших ідеологічних вчень, що розробляють теорії ідеального майбутнього, свідомо чи несвідомо носять сліди християнської релігії. Така есхатологічна ідея як розвиток суспільства до ідеального стану світу та гармонії в подальшому, як про це зауважує І. Кант, стала складовою т.зв. теорії «філософського хіліазму». Християнський хіліазм мав вплив на праці французьких реформаторів Анрі де Сен-Сімона, Шарля Фур'є, англійського реформатора Роберта Оуена, представників марксизму. Про деяку схожість марксизму з традиційною християнською есхатологією писав англійський філософ

Бертран Рассел. Щодо опису комунізму та соціалізму навіть застосовували поняття «Світський месіанізм, псевдомесіанізм, «підставний» месіанізм.

Після екзегетичних (роз'яснюючих) праць Йоганна Вайса й Альберта Швейцера (школа «послідовної есхатології») і діалектичної теології (Карл Барт, Рудольф Бультман) есхатологія знову стала головним предметом академічного християнського богослов'я. А криза західного суспільства, відповідно, привела до оновлення активності есхатологічних очікувань. Спроби узгоджувати есхатологію і філософію, надію і соціальну практику можна знайти у філософії надії, розробленій Ернстом Блохом («Принцип надії», 1959), у творах Теяра де Шардена, у богослов'ї надії (Дж. Мольтман, В. Панненберг, Х. Кокс, Л. Д'юарт). Есхатологія в її пропозиціях ідеального суспільства продовжує жити різноманітні рухи навіть у XX та XXI століттях [3, с. 175-176].

Проведене нами дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Есхатологія як учення про кінцеву долю людства притаманне більшості етнічних та світових релігій.
2. Свої витoki есхатологія черпає в давньоіранській релігії, культурі Мітри, вченні кумранських громад, іудаїзмі. Есхатологічні ідеї свій найбільший розвиток отримали в християнстві і концентровано викладені в кн. Даніїла, Івана Богослова (Апокаліпсис).
3. Мотивами виникнення есхатології стала необхідність реалізувати в ідеалістичній формі мрії, пророкування, віщування на міфологічному чи релігійному ґрунті.
4. Есхатологію можна поділити на два різновиди: міфологічну та історичну.
5. Складовою есхатології є хіліазм як учення про тисячолітнє правління Христа з обраними, що передуює встановленню Царства вічності на Землі (відновлення раю).
6. У рамках хіліастичних ідей була проведена спроба їх реалізації на соціальному ґрунті у формі революційних вчень та рухів (гусисти, таборити, селянська війна в Німеччині, рух Реформації).
7. У сучасних умовах есхатологічні віщування є реакцією на природні та соціальні катаклізми і носять етнічний характер.

Література

1. Апокаліпсис. 100 проповідей. — Київ, 1995.
2. Баркли Уильямс. Толкование Откровения Иоанна. — СПб, 1996.
3. Всемирная энциклопедия: Религия / Гл.ред. М.В.Адамчик: Гл. науч.ред. В.В.Адамчик и др. — Мн., 2003.
4. Генри Галлей. Библейский справочник. — «Библия для всех». — Санкт-Петербург, 1996.
5. Гопченко П.Г. Критика религиозных концепций о «конце мира». Социальные истоки и идейная сущность христианской эсхатологии. — Киев — Одеса, 1979.
6. Лангхаммер И. Что будет с этим миром? Толкование Божьего плана спасения. — Эвангельская миссия, 1995.
7. Коник В.В. Критика эсхатологии Свидетелей Иеговы. — М., 1976.
8. Настольная книга служителя. — Т.1. — М., 1989.
9. Об'явлення. Його величний апогей уже близько. — Бруклін, Нью-Йорк, 1993.
10. Правда ли, что это последние дни? // Сторожевая Башня. — 1997. — 1 апреля.
11. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А.Колодного і Б.Лобовика. — Київ, 1996.
12. Фолкенберг Р. Мы все еще верим. — Заокский, 1999.

Надійшла до редакції 5.08.2005 р.